

РІВНЕВА МОДЕЛЬ МОВНИХ МАРКЕРІВ БЕЗПЕКИ В УКРАЇНСЬКОМУ МЕДІАПРОСТОРІ

Баландіна Надія

Інститут гуманітарних наук

Національний університет «Одеська політехніка», Україна

ORCID 0000-0002-6933-838X

Анотація: У роботі запропоновано впорядковану за рівнями мовної системи класифікацію маркерів (де)сек'юритизації, яка інтегрує концепції безпекових студій із сучасними медіадослідженнями та мовознавчими методами. Спираючись на теоретичний доробок Копенгагенської і Паризької шкіл та новітні дослідження, сек'юритизацію та десек'юритизацію висвітлено як альтернативні медіадискурсивні практики, основними репрезентантами яких є мовні одиниці. Розроблений мовний інструментарій дає змогу декодувати мобілізаційні або маніпулятивні технології в українському медіапросторі, виявляти приховані механізми формування безпекового ландшафту та аналізувати журналістські практики щодо конструювання або деконструювання загрози у традиційних і новітніх медіа.

Ключові слова: мовні маркери, безпека, сек'юритизація, десек'юритизація, медіадискурс.

Безпека цивілізації, держави чи окремого індивіда сьогодні не просто залежить від об'єктивних чинників й ефективності прийнятих запобіжних заходів, а й від того, як масмедіа говорять про безпеку і як на їхні повідомлення реагує аудиторія. Вивчення безпекового виміру медіадискурсу потребує комплексного теоретико-методологічного осмислення мовних механізмів, за допомогою яких медіа здатні актуалізувати або, навпаки, нейтралізувати суспільні загрози. Надійним методологічним підґрунтям на цьому шляху є теоретичний спадок Копенгагенської і Паризької шкіл та сучасні безпекові студії [9; 7; 11]. Концепт безпеки, який представлений комплементарними, але протилежними поняттями – сек'юритизації і десек'юритизації – в українському науковому просторі екстраполюється переважно на сферу національної безпеки України і зовнішніх загроз у роботах М. Кияка [1], О. Потехіна [4] та ін. Б. Парахонський, Г. Яворська, О. Снитко показали зовнішню загрозу крізь призму стратегічних наративів держави [3; 5], і, як відомо, такі наративи транслуються переважно через медіа. Без телебачення, радіо, преси чи соціальних мереж заяви політиків про загрозу залишилися б практично непоміченими.

Осмислення українського медіадискурсу крізь призму безпеки, а точніше – дихотомії сек'юритизації і десек'юритизації – наразі практично відсутнє. Увага дослідників зосереджується переважно на тактичному рівні: викритті дезінформації, маніпулятивних технологій, фейків, пропаганди та ворожих ІІСО. Вивчення процесів мовного конструювання (де)сек'юритизації є дослідницькою лакуною, яка потребує ґрунтового теоретичного осмислення, насамперед як двох альтернативних дискурсивних практик і способів їх мовної репрезентації. Це дозволить інтерпретувати медіадискурс безпеки як конструкт, у якому одиниці мови відіграють роль інструмента впливу на масову аудиторію.

Мета дослідження – розробити операційну систему дискурсивних маркерів сек'юритизації і десек'юритизації в медіатекстах.

Інтердисциплінарний і теоретичний характер розвідки спонукав до використання метода критичного дискурс-аналізу для виокремлення універсальних інваріантних засобів, що конструюють загрозу (сек'юритизація) або її деескалацію (десек'юритизація). Це дозволяє трактувати безпекові практики як цілеспрямовану прагматичну діяльність медіатора, спрямовану на легітимізацію надзвичайних заходів через дискурс загрози або ж, навпаки, через обговорення та нормалізацію. Обрання цього методу було вмотивовано ще й тим, що він, крім акценту на мовних одиницях, відкриває перспективи розгляду сек'юритизованих соціальних процесів та зацікавлених у них інституцій чи осіб.

У сучасних дослідженнях (де)сек'юритизації в медіакомунікаціях помітний дефіцит операціоналізованих схем, тому запропонована нижче рівнева модель мовного декодування є логічним кроком до вирішення цієї наукової проблеми.

Опрацювання дискурсу, на думку В. Кулика, має зосереджуватися не просто на тих чи тих елементах мовлення, а на внеску цих елементів у вплив, що його чинить мовлення на суспільні стосунки [2, с. 58]. Ідеться про слова, фразеологізми, граматичні та риторичні засоби, які в мовленні є індикаторами прихованих смислів, настроїв або соціальної ідентичності мовців (соціального символізму). Сукупно вони стають дієвим інструментом управління увагою масової аудиторії.

У пошуках маркерів сек'юритизації / десек'юритизації ми виходимо з припущення, що вони репрезентовані на всіх рівнях мовної системи, тому їх варто класифікувати за напрямом від нижчого до вищого (подані нижче ілюстративні приклади сконструйовані нами).

Фонетичні одиниці (інтонація, логічний наголос, тональність тощо) виражають конкретні смисли і підсвідомо розпізнаються, але в цьому дослідженні вони не беруться до уваги, оскільки для їх об'єктивації потрібне спеціальне технічне та технологічне оснащення. Стаття зосереджується на текстових медіаформатах для читання.

Маркери сек'юритизації

Лексико-семантичні маркери (інваріантне значення «небезпека»). Ідеться про номінації екзистенційних загроз на зразок мілітарної лексики і фразеології: *війна, терор, битва, грати з вогнем, безпекова парасолька*; словника катастрофізму: *катастрофа, крах, катаклізм*; апокаліптичних метафор війни, хвороб, стихійного лиха: *вірус, демон, рабство, цунамі*; епітетів: *небезпечний, загрозливий, тривожний*; уособлень (містифікації): *алгоритми контролюють, стежать, підглядають* та інших засобів художньої виразності, що апелюють до страху: порівнянь, евфемізмів, гіпербол.

Морфологічні маркери. У цей корпус входить номіналізація (*атакувати – відбулася атака*), яка надає тексту офіціозу, узагальнення та суворості; прономіналізація (вживання особистих займенників замість іменників: *він, дехто – ворог*) як дієвий інструмент управління увагою: заміна іменника займенником наче позбавляє суб'єкта загрози індивідуальності; модальні слова (*мусити, змусити, слід, необхідно*) легітимізують необхідність запровадження надзвичайних заходів.

Синтаксичні маркери. Прикладами синтаксису сек'юритизації є окличні речення (*Це питання нашої національної безпеки!*); спонукальні фрази, іноді в поєднанні з окличними (*Підтримаємо ж рішення президента!*); пасивізація агенса (*Безпілотники атакували – Безпілотниками було атаковано*), яка виводить на передній план результат дії чи постраждалу сторону, чим створюється ефект незаангажованості; складні речення зі значенням умови і наслідку (*Якщо не активізуємо видобуток власного газу, енергетична безпека країни буде під загрозою*) і побудованими за схемою *Якщо не... (умова), (наслідок)* та ін.

Деякі одиниці варто розглядати як риторичні засоби, наприклад, речення – як аргументи (логічні чи емоційні). На думку Рут Водак, у медіатекстах аргументи функціонують як готові смислові конструкти, що легітимізують перехід від опису ситуації до закликів чи виправдання дій. У теорії аргументаційних топосів виділено аргумент небезпеки («якщо ми не зробимо X, станеться катастрофа Y»), аргумент гуманітарного обов'язку, аргумент тягаря тощо. Дослідниця доводить, що журналістські практики сек'юритизації критично залежать від топосу небезпеки та топосу тягаря, які через причинно-наслідкові зв'язки навіюють аудиторії думку про неминучість катастрофи в разі неприйняття надзвичайних рішень [12].

На основі мовних одиниць розпізнають інтенсивність сек'юритизації. Деякі науковці відійшли від бінарного розуміння (де)сек'юритизації і запропонувала шкали (рівні) інтенсивності. Так, Стефан Баль і Олів'є Стерк виділили три рівні інтенсивності: низьку, середню і високу [1]. Адаптоване нами рівневе ранжування сек'юритизації виглядає так:

- нульовий рівень: звичайне інформування (*У школі відкрили нове укриття*);
- перший рівень: наявність ризику (*Через обстріли навчання може бути перерване*);
- другий рівень: проблема подається як загроза (*Освіта дітей під загрозою*);

- третій рівень: необхідність впровадження спеціальних заходів (*Держава повинна терміново змінити систему захисту шкіл*);
- четвертий рівень: екзистенційна загроза (*Від цього залежить майбутнє країни*).

Маркери десек'юритизації

Десек'юритизація як медійний конструкт у цілому знаходиться в полі гуманітарності, обговорення, закону. Він нівелює мілітарну екзистенційність загрози, реконтекстуалізуючи її в категоріях універсальних прав людини, юридичної рутини та раціонального управління кризою, тим самим повертаючи дискурс із надзвичайного безпекового поля у простір публічного політичного волевиявлення [12]. Щодо їх систематизації, то цей аспект залишається недостатньо опрацьованим. Окремі мовні прояви показані у згаданих вище роботах Оле Вівера, Тьєрі Бальзака та ін. Більш системно підійшла до цієї проблеми Лене Хансен, пояснивши цей концепт через стратегії зміни артикуляції, заміщення, замовчування та розрядки [10]. Якщо ж слідувати поданій вище логіці систематизації одиниць, слід виходити з того, що мова десек'юритизації, як і сек'юритизації, є упорядкованим різноманіттям. Відтак, репрезентанти десек'юритизації впорядковуються за аналогією із репрезентантами сек'юритизації: від лексичного до синтаксичного рівня з урахуванням виразних риторичних засобів з тією різницею, що в медіатексті сек'юритизація / десек'юритизація – це завжди змагання між «мовою надзвичайного стану» та «мовою нормалізації та діалогу». Між цими крайніми полюсами знаходяться перехідні зони, які також слугують підставою для градування десек'юритизації за рівнями.

Лексико-семантичні маркери (інваріантне значення «деескалація»). Ідеться про пацифікацію лексики і фразеології, замість одиниць з інваріантним значенням «загроза», «страх», «тривога» звучать номінації на позначення діалогу, перемовин, компромісу: *діалог, взаєморозуміння, врегулювання, дипломатія, знайти спільну мову, зарити сокиру війни*; наукова, технократична чи управлінська термінологія: *прогрес, аналіз, моніторинг, право, регулювання, раціоналізація, законодавство*. Щодо раніше ворожої сторони звучить мова партнерства, конкуренції: *партнери, колеги, опоненти*, епітети заспокоєння: *рутинний, контрольований, цивілізований*.

Морфологічні маркери. Якщо говорити про так званий перехідний, пом'якшений варіант десек'юритизації, то його репрезентантом слугують модальні прислівники: *ймовірно, вірогідно, можливо, напевно*, які в реченні передають значення сумніву, імовірності. Невпевненість в наявності екзистенційної загрози виражають перформативні дієслова: *сумніваюся / сумніваємося, вагаюся / вагаємося* на відміну від перформатива *стверджую / стверджуємо*, характерного для сек'юритизації. Використання неозначених займенників особи, місця, часу: *щось, хтось, де-небудь, коли-небудь* вказує на те, що інформація, що надається сек'юритизуючим агентом, імовірно, не відповідає дійсності і потребує уточнення, обговорення.

Синтаксичні маркери. На синтаксичному рівні спостерігається зниження градуса емоційності до нульового (*Немає приводів для паніки*), замість мобілізаційного категоричного спонування, звучать фрази, що виражають готовність до спокійного спілкування (*було б добре, якщо / якби*). Пасивізація агенса, на відміну від сек'юритизації, зміщує фокус уваги, зменшує напругу, перерозподіляє або знімає відповідальність та робить конфлікт безособовим: *Доступ до будівлі було обмежено у зв'язку з частковим руйнуванням*. Складні конструкції зі значенням умови і наслідку на зразок: *Якщо ми впровадимо двофакторну автентифікацію, доступ до корпоративних акаунтів буде захищеним* переводять проблему з площини загрози та паніки у площину нормалізації.

Значну роль відіграють аргументи нормалізації, наприклад, аргументи «за» (*Якщо ми побудуємо більше сховищ, навчальний процес буде нормалізовано*) і аргументи «проти» (*Нам кажуть, що якщо ми не закриємо кордони негайно, то країну поглине міграційна криза, але експерти доводять, що наявні процедури інтеграції дозволяють врегулювати це питання без жодних надзвичайних заходів*).

- 8) Bender, E. M., Gebru, T., McMillan-Major, A., & Shmitchell, S. (2021). On the dangers of stochastic parrots: Can language models be too big? In *Proceedings of the 2021 ACM Conference on Fairness, Accountability, and Transparency (FAccT '21)* (pp. 610–623). Association for Computing Machinery. <https://doi.org/10.1145/3442188.3445922>
- 9) Buzan, B., Wæver, O., & de Wilde, J. (1998). *Security: A new framework for analysis*. Lynne Rienner Publishers.
- 10) Hansen, L. (2012). Reconstructing desecuritisation: The normative-political in the Copenhagen School and directions for how to apply it. *Review of International Studies*, 38(3), 525–546. <https://doi.org/10.1017/S0260210511000581>
- 11) Umansky, N. (2024). Who gets a say in this? Speaking security on social media. *New Media & Society*, 26(11), 6115–6132. <https://doi.org/10.1177/14614448221111009>
- 12) Wodak, R., & Meyer, M. (2001). *Methods of critical discourse analysis*. SAGE Publications.